

I GLÄDJE OCH SORG

I GLÄDJE OCH SORG

FATABUREN 1995

I GLÄDJE OCH SORG

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1995

FATABUREN 1995

ISBN 91 7108 375 8

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Ebbe Schön

Bildredaktör Åsa Thorbeck

Layout Börje Reinhold

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denna okänd

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Omslag: VM-guld i ishockey 1992. Tre Kronors hemkomst firas på Sergels torg.

Foto Sven-Erik Sjöberg/Pressens Bild.

Främre pärmens insida: Midsommar i Rättvik 1990. Foto Lars Tunbjörk.

Bakre pärmens insida: Vuxendop i Löttorp, Öland 1987. Foto Lars Tunbjörk.

Baksida: Spettekaka. Foto Kerstin Bernhard för Sv. Telegrambyrån ca 1960.

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB, Uddevalla 1994

VÅRA HÖGTIDER

Nils-Arvid Bringéus

Ålderstrappan som motiv på broderad bonad, en 50-årspresent till artikelförfattaren från svägerskan Ingerun Lindahl Jönsson 1976. Foto Universitetsbiblioteket, Lund.

Människolivet och årsloppet speglar två motsatta strukturer, den ena lineär, den andra cirkulär, men ändå spiralformigt förknippade med varandra. Medan vår och sommar, höst och vinter växlar i regelbunden rytm år efter år skjuts vi själva framåt på livsaxeln från barndom mot ålderdom. Högtidsdagarna är gränsmärken som talar om var vi befinner oss i livskarriären och årsloppet. De fungerar som hållpunkter som ger ordning och stabilitet, omväxling och glädje, men medför samtidigt påfrestningar av olika slag.

Nutida folklivsforskare tycker rentav att man gjort för mycket väsen av festsederna och vill hellre lyfta fram vardagslivets vanor och ovanor (Frykman – Löfgren 1991). Men högtidernas betydelse är inte så tillfällig som det kan synas. Högtidsdagarna spelar en roll också genom de förväntningar de bygger upp och de minnen de efterlämnar. I sin doktorsavhandling har den norska folkloristen Birgit Hertzberg Johnsen nyligen behandlat konfirmationen i ett livsloppsperspektiv. Hon visar där att själva konfirmationsdagen i 15-årsåldern kanske inte betydde så mycket för mer än ett fåtal konfirmander. Men med åren får den ökad betydelse, det visar ett stort biografiskt material från hela Norge. Den framstår som ett viktigt gränsmärke mellan barndomen och vuxenlivet.

Beskrivningar av årets och livets högtider utgör vanliga inslag i äldre folklivsskildringar med bondbrölloppen som absoluta höjdpunkter (Bringéus 1993). Om andra fester är vi sämre underrättade vad gäller äldre tider. Anna Maria Lenngren har visserligen givit oss en målade skildring av födelsedagsfirande i en svensk prästgård i slutet av 1700-talet, men få poem är lika detaljrika. Egentligen är det först Carl Larsson som tydliggjort det svenska

feståret och festlivet med pensel och färg, både julbordet, kräftkalaset och namnsdagsuppvaktningen. Det är inte omöjligt att han därigenom indirekt givit förebilder för en "riktig" fest då familjesammanhållningen var stark och generationerna levde sida vid sida. Jag kommer på mig med att själv ha valt en av hans bilder som omslag till min bok "Årets festseder".

Föreställningen om den svenska julen har främst Jenny Nyström skapat och förmedlat genom sina julkort och jultidningsomslag och hon har fått många efterföljare som givit en samstämmig skildring av ett julfirande präglad av tomteboljcka (Swahn 1993). Också

"Läsflickor", oljemålning av Erik Tryggelin, signerad 1909-1910. Motiv från Katarina kyrkogård. Foto Mats Landin.

folklivsforskarna har ofta givit en glättad bild av festsedan och undanhållit de dissonanser som sällan saknats (Bringéus 1978). Vilket brudpar som sänder sitt bröllopsfoto till släkt och vänner tänker på att det finns 50% sannolikhet för att det inom några år skall bli en plågsam påminnelse om förhoppningar som gått i kras?

I det följande skall vi emellertid inte dröja vare sig vid gångna tiders bondbröllop eller det borgerliga julfirandet utan i stället fundera lite över vad som konstituerar vårt traditionella svenska festfirande både under året och livsloppet.

HÖGTIDERNAS FÖRÄNDRINGAR

I de flesta nutidsmänniskors medvetande består livet av arbete och fritid. De av oss som hunnit bli pensionärer kan lätt konstatera att fritiden förlängts under vår egen livstid både genom arbetsfria lördagar (eller 40 timmars arbetsvecka) och utökad semester. Fritiden hör med andra ord till vårt ökade välstånd och för de allra flesta är det fritiden som bjuder den största livskvaliteten. Skildringar av hur människor i gången tid fick slita och släpa från solens uppgång till dess nergång och hur de verkliga fridagarna kunde räknas på ena handens fingrar ter sig idag nästan osannolika. Det är lätt att tro att förhållandena var ännu sämre längre tillbaka i tiden. Men då misstar vi oss, ty en medeltida kalender upplyser oss snabbt om att året var fyllt av hela och halva helgdagar. Vid de stora helgerna firade man inte bara annandagen utan också tredjedagen och ibland fjärdedagen. Även om landskapslagarna medgav söndagsarbete under sädesbärgningen och fiskens lektider var sönd- och helgdagarna arbetsfria.

Efter reformationen drogs åtskilliga helger in, men under ortodoxin på 1600-talet inskräptes helgtukten. Tvärs över vägarna sattes spärrar för att förhindra resande att passera. Endast kyrkfärden var tillåten. Avstånden till sockenkyrkan gjorde det särskilt i norra Sverige motiverat att helgerna var rejält tilltagna. Var man väl hunnen till kyrkbyn ville man stanna där och umgås med släkt och vänner. Detta gav storhelgerna en särskild betydelse i Norrland. Man hade särskilda kyrkstugor där man tog in och där läsbarnen bodde när de förbereddes för sin konfirmation. Också de nyinrättade böndagarna blev viktiga inslag i kyrkoåret. Genom det kungliga böndagsplakatet manades alla att endräktigt träda upp i Guds hus.

Marie bebådelse, utsnitt ur bonadsmålning av Nils Lundbergh 1765. Ägare och foto Örkelljunga hembygdsgörning.

Med upplysningstiden ändrades helgdagsbilden radikalt. År 1772 blev rentav ett märkesår genom "stora helgdöden". Det var då en lång rad helgdagar – inte minst Mariadagar – drogs in, allt för att gynna näringslivet. Ingreppet måste ha varit kännbart, men torde också ha främjat landets välbefinnande. Medan man under stormaktstiden firat kungens död med landssorg ett helt år med svarta kläden i kyrkorna och flera timmars klockringning, inskränktes sorgfirandet och ringningen nu radikalt (Bringéus 1994).

I stora drag vidmakthölls 1700-talets helgmönster under hela 1800-talet. Av och till diskuterades indragande av helgdagar i riksdagen men först 1953 skedde ett ingrepp genom att vissa helgda-

gar förlades till närmaste söndag. Så försvann Marie bebådelsedag som särskild helgdag. Å andra sidan fick vi i stället en ny hösthelg i och med att allhelgonadagen förlades till en lördag i början av november. En förändring som till en början väckte stort motstånd var att midsommardagen samtidigt försköts från sitt fasta kalenderdatum den 24 juni till närmaste lördag (20–26 juni). Kristi himmelfärdsdag som av ålder haft stor betydelse som helgdag under våren har nyligen varit hotad eftersom den efterföljande fredagen blir "klämdag" och många tar ledigt då. Ett alternativ var att avskaffa annandagarna. Men det stannade vid diskussionen.

Den medeltida helgonkalendern fick långt fram under efterreformatörisk tid betydelse för folklivet. På de olika helgondagarna – inte minst de kvinnliga – sökte man sig till hälsobringande källor med hopp om bot för olika sjukdomar. Vissa källor blev särskilt berömda och samlade folk långväga ifrån. Betydelsen av den sociala samvaron vid dessa tillfällen bör säkert inte underskattas. Efter hand förlorade emellertid helgondagarna sin roll och källbesöken knöts främst till midsommar i Sydsverige och till Trefaldighetssöndagen i Mellansverige (Bringéus 1994). Också till så kallade offerkyrkor sökte sig hjälpsökande vid bestämda tider på året.

Helgonnamnen infogades på 1600-talet i de svenska almanackor som då började ges ut och gav oss en ny typ av dagar att fira: namnsdagarna. Eftersom förnamnen är modekänsliga blev många namn med tiden föråldrade. Detta ledde till en genomgripande revision av almanackan 1901. Obrukbara namn rensades ut och nya infördes, inalles 356 namn, varav 134 kvinnonamn. Revisionen skedde i Stockholm och det är ingen tillfällighet att namnstocken passade sämre i de gamla danska landskapen. Namnsdagsfirandet har alltså en betydligt starkare ställning i Mellan- och Nordsverige än i Sydsverige.

Sedan Vetenskapsakademiens almanacksprivilegium upphörde 1972 har almanacksförlagen sökt ge utrymme för ytterligare namnsdagsfirande genom att förse varje dag med två eller tre namn.

I Danmark och Norge firas bara kungliga namnsdagar. Dessa spelade också en stor roll i det borgerliga feståret i vårt land under 1800-talet. I många städer hölls Karlsbaler under Karl XV:s tid och Oskarsbaler under Oskar I:s och Oskar II:s tid till stöd för rojalismen och till glädje för umgängeslivet. Numera är konungens, drottningens och tronföljarens namnsdagar endast flaggdagar.

SVENSKA FLAGGANS DAG I STOCKHOLM

Ulf Nyberg 11 år

"Svenska flaggans dag i Stockholm". Teckning av Ulf Nyberg, 11 år. Folket i Bilds barnteckningstävling 1944 med mottot "Svenskt helgfirande". Foto Nationalmuseum.

Trögare gick det med införandet av en nationell flaggdag. I slutet av 1800-talet var det främst på Gustav Adolfs-dagen den 6 november som man hissade flaggan. Genom en tillfällighet blev det i stället den 6 juni 1893 som manifesterades som svenska flaggans dag på Skansen i Stockholm och sent omsider – 1985 – även fick status som nationaldag.

I kyrkan var dopdagen viktigare än födelsedagen, det visar de tidiga kyrkböckerna. I familjebiblar och almanackor blev det dock brukligt att man själv antecknade födelsedagen, kanske även klockslaget. Men det säger sig självt att födelsedagsfirandet i familjer med 12–15 barn fick mycket måttliga proportioner, om födelsedagen överhuvudtaget firades. De minnestavlor som blev brukliga vid födelsedagar under 1800-talet är framförallt sydsvenska, vilket

*Mors dag. Foto Gösta Ask
1947. Ur Morgontidningens
arkiv, Nordiska museet.*

visar att det också fanns regionala variationer i det svenska festmönstret.

Vårt eget sekel har berikat oss med en rad nya festdagar, som dock inte fått status av helgdag. Impulserna har kommit utifrån och speglar ett ökat internationellt kontaktnät. Bank-holidays har vi sluppit, men mors dag är ett exempel på hur en av söndagarna i maj fick ett nytt innehåll i början av 1900-talet. Internationellt

Petterssons 50-årsdag. Kolteckning i färg av H. Arleman.

firas dagen dock på olika datum. Bland mina familjepapper finner jag en rad mors dags-gratulationer från början av 1930-talet, som jag och mina systrar ritat eller satt ihop av klisterpapper. I vår tid med många splittrade familjer tillverkas sådana gratulationer knappast längre i skolorna, men mors dag firas däremot allmänt med kaffe och tårta liksom genom gravsmyckning.

Ett annat exempel på anglosaxiskt inflytande är införandet av S:t Valentins dag (14 februari), som i Sverige firas under beteckningen "alla hjärtans dag". Den introducerades i vårt land 1957 men fick större betydelse på 1960-talet. Det är främst blomsteraffärerna som gör nummer av den under en av sina lågsånger. FN-dagen (24 oktober), internationella kvinnodagen (8 mars) och internationella barndagen (3 oktober) är sena tillskott till vår festkalender, som fått genomslag främst tack vare massmedia. Den förstnämnda nådde Sverige 1972 och 1977 rekommenderade FN firandet av en internationell kvinnodag den 8 mars. En helsvensk dag men av internationell betydelse är Nobeldagen (10 december).

ÅLDERSMARKERING OCH GENUSPERSPEKTIV

Liksom kyrkoåret har en festlig och en icke festlig del kan man finna olika festfaser med kulmination i slutet, i mitten och i början av livsloppet. I gången tid var det främst de äldres märkesdagar som firades. Ett sådant mönster kan man fortfarande iaktta i tidningarna. Det är 50-, 60-, 70-, 75-, 80-, 90- och 100-årsdagarna som uppmärksammas på familjesidorna. Skulle vi leva ännu längre blir varje ny födelsedag en märkesdag.

Men det finns samtidigt en tendens att även lyfta fram tidigare födelsedagar. På dagstidningarnas familjesidor uppmärksammas ibland även framgångsrika 40-åringar. Bilisten uppmanas inte säl- lan av ett plakat vid vägen att "tuta" då han kör förbi Kalles hem, eftersom Kalle fyller 30. Men 50-årsdagen står ändå alljämt i sär- klass, liksom på ålderstrappan.

Barnkalasen har i vårt århundrade i snabb takt spritt sig från de borgerliga hemmen för att numera förekomma i alla samhälls- klasser. Redan i förskolan socialiseras barnen in i ett svenskt fest- mönster där födelsedagens betydelse framhävs. Inte sällan tycks de föräldrar som växte upp under torftiga förhållanden känna störst behov av att göra något av både födelsedagar och julaftnar för sina barn.

I festmönstret finns också ett genusperspektiv. Kvinnorna har av ålder främst firat varandras namnsdagar. Inte minst i fruntim- mersveckan var detta påtagligt. Den yttre formen bestod vanligen av en kaffebjudning på eftermiddagen medan männen ännu var på arbetet. Beträffande de jämna födelsedagarna var förhållandet det omvända. Om kvinnornas jämna årsdagar satte spår i tid- ningarna gällde det nästan uteslutande ogifta yrkeskvinnor som lärarinnor och postfröknar. I damtidningarna uppmärksammades främst kvinnor ur societeten eller kändisvärlden.

Införandet av mors dag innebar ett "lyft" för de svenska mödrarna i alla samhällsklasser. Visserligen följdes dagen senare av fars dag, men den hade knappast överlevt om den inte tagits om hand av den merkantila reklamen.

En tysk forskare, Ingeborg Weber Kellerman, har i ett stort arbete belyst års- och livsfesternas familistiska förankring. Samma mönster gäller svenska förhållanden. En "riktig" jul är en jul i kret- sen av barn och barnbarn och en eller annan ensamstående släk- tning. Var och en som hunnit upp i pensionsåldern kan också pro-

Namnsdagsgratulation
från Södermanland 1834.
Foto Hans Koegel.

flera sitt eget julfirande i olika perioder: som barn och ung i föräldrahemmet, som gift och småbarnsförälder i det egna hemmet och som farfar eller farmor, morfar eller mormor som gäst i något av barnens hem. Det betyder att man endast under en begränsad tid själv är festregissör och både i sin barndom och på sin ålderdom tvingas att i stora drag acceptera det rådande sedmönstret. Detta kan vara bekvämt, när de egna krafterna avtar, men det kan också ställa krav på tolerans gentemot svärsöners och svärdöttrars avvikande vanor och uppfattningar. Alternativet är att fira julen på något semesterhotell utomlands eller att helt bryta det familjiska mönstret och delta i något så kallat alternativt julfirande av 1960-talsmodell. I radio- och TV-åldern erbjudes den ensamme dock åtminstone illusionen av gemenskap genom att ta del av det rika programutbudet.

"Tre Carolinor". Från vänster: C. Böhlmark, fru C. Fogelberg, frk. C. Böhlmark (svägerska till den första). Foto från ca 1890.

FESTERNAS DRIVKRAFTER

Tidningarnas familjesidor kan lätt ge oss intrycket att det är vi själva som styr vårt högtidsfirande. Somliga bjuder släkt och vänner till jämna årsdagar medan andra undanber sig uppmärksamhet och uppvaktning. Likväl kan vi som individer endast i begränsad utsträckning dirigera vårt festfirande.

En fest är ingen privatsak. Man firar den tillsammans med sin släkt, sina vänner och arbetskamrater, men i vissa fall också med sina landsmän med vilka man är förenad genom ett juridiskt och religiöst regelverk. Så är det inte minst bland svenskar i utlandet och bland invandrarna i vårt eget land. Varken myndighetsdagen eller pensionsdagen är betydelselös. Den ger oss nya rättigheter eller befriar oss från gamla skyldigheter. De röda dagarna i almanackan har kyrkan etsat in i vår kultur och samhället accepterat för att vi skall få en väl avvägd rytm mellan arbete och vila.

Medan kyrkan i gången tid var den främsta festarrangören har radio och TV delvis tagit över denna roll i våra dagar. Vid årets alla helger sänds särskilt anpassade programinslag som når ut i varje hem. Särskilt intensiva är de under julmånaden. Genom när-radios firarprogram påminns vi ständigt om födelsedagar och namnsdagar. Men också dagstidningarnas familjesidor skänker stor uppmärksamhet åt livets högtider medan veckotidningarna lever högt på årsfesterna.

Också de ideella föreningarna har spelat en stor roll för festfirandets utveckling under det senaste seklet. Julfester och vårutflykter tillhör de obligatoriska inslagen i årsprogrammet. På många arbetsplatser firar man åtminstone lucia, men också kamraternas födelsedagar, befordran eller pensionering. Det finns alltså ett stort festtryck under hela året. Motiven kan vara kommersiella eller ideella, religiösa eller politiska, böttna i familjekärlek, solidaritetskänslor eller vänskap eller allt i kombination. Till dessa övergripande motiv kommer så ett äldre festmönster med lokala festdagar. Dit kan man räkna de årliga marknadsdagarna som för en eller ett par dagar gjorde en ort till bygdecentrum. De skulle kunna hänföras till regionala fester. En revitalisering av sådana marknadsliknande fester har blivit allt vanligare. Man kan bara tänka på Jokkmokks vintermarknad eller Gammelvala i Värmland.

I vår egen tid har de merkantila krafterna visat sin enorma genomslagskraft för vårt högtidsfirande. Även utan almanacka,

radio och TV skulle feståret göra sig påmint genom annonser, reklam och skyltning.

Konfirmationen blev ett betydande försäljningstillfälle för konfektionsindustrin. Beklädnadsaffärerna annonserade flitigt om kostymer och klänningar, men bilden har ändrats sedan kyrkorna skaffat särskilda konfirmandkåpor. Pingst och midsommar blev på liknande sätt tillfällen för guldsmederna att annonsera om förlovnings- och vigselringar. Blomster- och presentaffärer lever till inte ringa del året om på högtidssederna.

För servicenäringarna spelar bröllopen en stor roll, det framgår av ett specialnummer av Expressen i mars 1994. Det gäller att vara ute i god tid för att beställa både kyrka och präst för vigseln och restaurang för bröllopsmiddagen, men också att boka tid hos frissan och fotografen.

En annonssida i Sydsvenska Dagbladet den 16 april 1994 visar att åtminstone ett dussin olika branscher vänder sig till den kommande pingstens brudpar.

I jämförelse med livets högtider är köptrycket dock vida större vid årets högtider, främst julen. I flera branscher är julhandeln lika viktig som det övriga årets kommers. Detta säger inte lite om julförberedelsens roll i det nutida samhällslivet. Kommersialiseringen har lett till att man tar ut mycket av den kommande helgen i förskott. Hemmets julrekvisita möter oss redan en månad tidigare i affärerna. Medan första advent är julens kyrkliga upptakt utgörs den kommersiella av skyltsöndagen.

Inom servicenäringarna är det främst restaurangerna som tidigt annonserar om sina julbord. Många har rentav hunnit tappa lusten för den egna julmaten på grund av alla julluncher dessförinnan. Å andra sidan avblåses helprägelin inom handels- och servicenäringarna lika snabbt som en ishockeymatch. På julkommercen följer julrean redan annandag jul. Fastlagsbullarna dyker upp redan dagen efter annandagen eller ännu tidigare under beteckningen semlor.

Inom restaurangbranschen är årstidsrytmen särskilt påtaglig. Man skulle kunna göra en matkalender som visar hur flexibelt krögarna anpassar sig till årets högtider. Även de festlösa årstiderna försöker de sätta sprätt på genom att anordna kräftsquor, surströmmingsfester, ålagillen och Mårtensgillen med gås och svart-soppa. I storstäderna arrangeras franska, spanska eller italienska matveckor på restaurangerna när det nya årsvinet hunnit hit.

Danielsgården i Bingsjö, Dalarna med målningar av Winter Carl Hansson 1799–1801. Foto Sören Hallgren 1993.

FESTERNAS KULTURELLA ORGANISATION

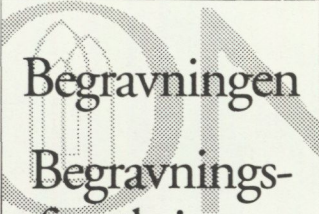
Medan årsloppet och livsloppet är naturbundna är livets och årets högtider kulturella begivenheter. Det betyder att de har skiftande form och innebörd i olika tider, i olika länder och i olika samhällsskikt.

Kyrkan har i Västerlandet av ålder haft kyrkoårsbundna och livscykelanpassade ritual. De borgerliga alternativen under det senaste århundradet har aldrig fått samma högtidsprägel. Massmedias behov av omväxling är också starkt bidragande till att hålla festmönstret vid liv. Dagstidningarna svarade tidigare även för uppföljningen av festfirandet, något som numera överlåtits åt vissa veckotidningar.

Årsfesterna under vår och sommar är ofta utomhusfester. De är därför också förknippade med syn-, doft- och känselminnen. I Göteborg var Kristi himmelfärdsdag första uteliggarenatten bland

Klipp ur *Sydsvenska Dagbladet*
30/3 1994.

Begravningen
Begravnings-
försäkringen

Boupp-
teckningen

Gravstenen

Allt ordnar Du
enkelt via oss.

Välkommen till
FONUS

Närmaste kontor
se telefonkatalogen.

stadens arbetare medan Larsmässomarknaden senare på året var en stor dag för arbetsökande drängar och pigor (Skarin-Frykman 1993). Valborgsmässobålet i vårskymningen inleder vår egen fest-säsöng som fortsätter med vårsång och demonstrationståg på första maj, gökotta på Kristi himmelfärdsdag, skogsutflykt vid pingst, högtidstal och flaggparad på svenska flaggans dag, "Den blomstertid..." vid skolavslutningen i början av juni, dans kring majstången på midsommaraftonen och fortsätter sedan med sommarbjudningar, som ofta avslutas med kräftkalas i augustimånens sken.

Livsloppet fester är däremot vanligen inomhusfester. I Dalarna förvandlades boningshusets "herrstuga" till festsal, dekorerad som den var med färgrika väggmålningar när man dukade till bröllop. Tidigare fanns även gemensamma gillesstugor eller gillesalar. Den borgerliga finrumskonventionen efterapades bland arbetarna. I många fall var det endast vid livets stora fester som finrummet var uppeldat och utnyttjat och finservisen framtagen.

En nutida lägenhet eller ett radhus lämpar sig dåligt för mottagningar. På landsbygden förläggs festerna därför ofta till bygdegårdar medan man i städerna abonnerar en festvåning. Men man kan också servera festmiddagen i ett förhyrt tält hemma i trädgården om man har råd och vill bjuda många gäster.

I våra dagar, likaväl som förr, finns det särskilda festspecialister. Benämningen bedeman har numera övergått att betyda begravningsentreprenör i Danmark, men gällde tidigare alla slags inbjudare till fester. I Skåne var beteckningen talman, på andra håll kökemäster eller värd. Hans uppgift var att se till att allt flöt och han hade i sin tur underfunktionärer som servitriser, öltappare, diskare och så vidare. Värdens roll motsvarade den nutida toastmasterns. Hans uppgift var även att vidmakthålla den goda stämningen vid bordet genom skämt och muntra ordvändningar.

I våra dagar anlitas entreprenörer främst vid begravingar, men man kan också överlåta bröllopsbesvären åt specialister. "Skaffar ni prästen så ordnar vi resten" är en slogan som många restauranger kör med. "Resten" kan innebära allt från tryckning av inbjudningskort till bokning av frissa, fotograf, hotell, upprättande av bröllopsmeny och så vidare.

Det strikta mönster som präglade äldre tiders festfirande enligt etikettböckerna ter sig i våra dagar nästan osannolikt. I slutet av 1960-talet började en informalisering av samhällslivet som inte

*Kistan med den döde.
Foto Björn Myrman, Bildhuset.*

bara medförde allmänt duande utan också påverkade festmönstret i stort. Den obligatoriska placeringen ersattes av "fri" placering. Den stränga klädkoden både för herrar och damer försvann. Fracken bannlystes liksom den långa klänningen, till och med vid doktorsmiddagar.

Medan talen alltjämt har stor betydelse vid akademiska fester tycks de bli alltmer ovanliga i andra sammanhang. Men det betyder inte att festerna planeras mindre väl. Organisationen av en förestående femtioårsfest i min egen bekantskapskrets har överlåtit åt en särskild festkommitté, som flera veckor i förväg uppmanar de inbjudna att inkomma med idéer till jippon av olika slag.

Festmönstret är generationsbundet, men knappast traditionsbundet. Fyrtioalisterna som firade sin egen studentexamen med mössbränning har redan hunnit få barn som går på studentbal i frack och lång klänning och avslutar med champagnefrukost dagen efter (Frykman – Löfgren 1991:136 ff).

Barnkalas i Lund. Foto Anders Salomonsson 1977.

FESTLAGET

En indisk antropolog berättade för några år sedan om sina intryck av den svenska folkulturen. "Hemmen", sade han, "liknar små tempel, men man släpper ingen in i dem." Karakteristiken är dessvärre träffande. Endast barnens kamrater kommer och går som om de själva vore barn i huset. En vuxen knackar sällan på dörren utan att vara bjuden eller att ha aviserat sitt besök i förväg per telefon.

Detta umgängesmonster bryts dock vid de jämna årsdagarna, då man har "öppet hus" och räknar med att grannar, arbetskamrater, vänner och släktingar skall komma utan inbjudan. Likväl går vi knappast ens på en sådan födelsedagsuppvaktning om vi inte i förväg är bekanta med jubilarer. Något av festens poäng sammanhänger med att man känner varandra i förväg men träffas under andra villkor än i vardagslag.

Livets högtider firas främst som familje- och släktbjudningar. Endast vid jämna årsdagar utvidgas bjudlaget att även omfatta vänner och arbetskamrater. Men det finns undantag. Barnkalaset som födelsedagsfest är inte en familjefest utan en fest med kamraterna i lekskolan och småskolan. Det hålls i medelklassfamiljer vanligen i hemmet, men inte alltid på själva födelsedagen utan vid veckoslutet, när föräldrarna har bättre tid. Vill man slippa besväret kan

*Midsommar i Leksand 1950.
T-Ford med Karl Ingvar
Magnusson, Inga Lissel och
Solveig Johansson. Foto ur
Morgontidningens arkiv,
Nordiska museet.*

man numera beställa ett barnkalas på hamburgerbaren med såväl mat som lekledare. I Washington DC kunde jag nyligen på nära håll studera ett barnkalas på en museirestaurang. Ritualen var påfallande lik den svenska med presenter, tårta med ljusutblåsning, "Happy birthday", läsk och lekar.

Barnens födelsedagskalas fortsätter ett stycke upp i skolåldern i form av partyn, vars främsta kännetecken är att de bör vara föräldrafria. Här byts saften och tårtan mot bål eller cocacola, kokt korv eller hamburgare, chips, ostbågar och popcorn och lekarna ersätts av musik och dans (Ström 1993). I extrema fall kan de urarta till veritabla "röjarskivor", då man varken skonar löst eller fast.

Om man bortser från första maj och svenska flaggans dag är sommarens fester i stor utsträckning ungdomsfester. Midsommar-

Insparkning, "phösning", vid KTH, Stockholm. Foto Peter Segemark 1993.

firandet har blivit särskilt ryktbart för att inte säga beryktat eftersom den motorburna ungdomen då samlas i tusental till exempel i Dalarna på Öland eller i Åhus. Det våldsamma firandet som därvid förekommer rapporteras regelbundet i massmedia. Skillnaden mot förr är dock snarast att festräjongen vidgats med motorcyklarna och bilarna varigenom invasionen blir mångdubbelt större än på "dansebaneländets tid" (Frykman 1988).

Insparkningsfester av olika slag har en gammal tradition i hantverksmiljö, men har blivit särskilt vanliga vid Chalmers Tekniska Högskola i Göteborg, varifrån de spritt sig till övriga högskolor (Hagman 1987). De äldre studenterna utsätter de yngre för prov av ganska avancerat slag. Poängen är att dessa sker för öppen ridå på gator och torg. Ju mer man syns och hörs desto bättre.

Exempel på segregerade fester längre upp i åren är möhippor och svensexor. Till sin karaktär är de avskedsfester, anordnade av

Svensesexa, Stockholm 1992. Foto Anders Petersen, MIRA.

de närmaste vännerna på kvinno- respektive manssidan. De har ett relativt fast ritual som består i att den blivande bruden respektive brudgummen bortföres till obekant ort med bindel för ögonen, och beordras genomgå förnedrande prov av olika slag. Den sexuella symboliken är starkt framträdande i samband med utklädsel och olika jippon (Hellspong 1969). Möhippor och svensexor passade tidigare väl in i van Genneps rite de passageschema. Sedan det äktenskapliga samlivet inte längre börjar på bröllopsnatten men möhipporna och svensexorna inte upphör, utan tvärtom blir allt vanligare, måste de förklaras på annat sätt. Etnologen Karl Olov Arnstberg menar att de synliggör kollisionen mellan individualismen och äktenskapet/familjen. Därför straffas "de enskilda" genom skändningar. Detta måste ske offentligt – därför att bröllopet är det (Arnstberg 1994).

Men kanske är det snarare fråga om att natur och kultur inte längre har samma rytm. Dopet kan ske långt efter födelsen men kanske ändå före föräldrarnas bröllop. Födelsedagen behöver inte firas efter kalendern utan när det passar bäst. Årsfesterna är däremot inte utsatta för liknande manipulationer på grund av det kollektiva trycket.

En relativt ny kategori av fester är firmafesterna för anställda av båda könen. Sådana fester förekommer även i institutionsmiljöer. I Danmark är den berömda "julefrokosten" en liknande begivenhet. Till skillnad från de tidigare nämnda festerna sker de inför lykta dörrar.

En annan slags fester är jubileerna. De har äldre förebilder både i de akademiska jubelpromotionerna och i de borgerliga silver- och guldbrällöpen. De senare spelar dock en betydligt blygsammare roll i Sverige än i Danmark. De främsta jubileerna i vårt land har karaktär av kamratfester. Studentjubileerna följdes tidigt av lärarjubileer vid seminarierna. Numera samlas man ofta även till klassjubileer, där kamrater från en folkskoleklass råkas tillsammans med sin forne lärare. Också konfirmandjubileer är exempel på sådana segregerade fester som är särskilt vanliga på landsbygden.

Längre upp i åren samlas pensionärerna i lokala pensionärsföreningar till sammankomster och fester. Det förekommer även att man anordnar särskilda danstillställningar enbart för pensionärer.

Till denna rad av segregerade fester bör läggas de som anordnas av olika politiska eller ideella organisationer som frikyrko-

samfund eller nykterhetsorganisationer för sina medlemmar. En julfest och en vår- eller sommarfest torde utgöra ett minimum.

Även gångna tiders gårdsfester, liksom nutida kolonifester eller stadsfester, bygger på principen att man hör ihop på något sätt: hyr i samma gårdsfastighet, har koloni på samma område eller bor i samma stad. Det möter dock sällan hinder att man tar med sig gäster.

FESTENS FORMSPRÅK

Till festernas formspråk hör en bestämd rekvisita: mat och dryck, musik och dans, poesi och presenter, blommor och ljus. Mat och

"Sjungom studentens lyckliga dag..." Foto-Herrnied, Nordiska museet.

Tulpaner

59,-

Blumner

Allt som
Brudbinderi
Arrangemang
Buketter
Uppskatning
Inveigning

NK:s blomsteravdelning, Stockholm, mars 1994. Foto Birgit Brånvall.

dryck hör visserligen till alla livets dagar men vid festerna transponeras de upp. En tysk etnolog skiljer mellan "Alltags- und Festspeisen". Denna polarisering – som belyses i en annan artikel i denna årsbok – möter vi också i dräktskicket även sedan fracken och den långa klänningen försvunnit.

Festspråket är fullt av estetiska uttryck alltifrån deltagarnas klädedräkt till festlokalens utsmyckning, serveringen och presentationerna.

Blommorna hör med både till livets högtider och årets fester. I gången tid var rosorna och tulpanerna framställda av någon bygdemålare. De bands samman i kransar som inramade initialerna på de skånska kistorna och formades i eleganta buketter på de jämtländska skåpen. I borgerliga kretsar kunde morfar eller farfar hyllas med en krans av levande blommor på huvudet vid någon jämn årsdag. Idag bär också de yngsta barnen blommor i håret om midsommarkvällen.

"Med en enkel tulipan uppå bemärkelsedan" uppvaktar vi under vårvintern och sedan följer blommorna årscykeln ända fram till allhelgona då de vita krysantemerna smyckar gravarna. De på förhand uppdrivna och importerade hyacinterna, tulpanerna och julstjärnorna har förvandlat julen till en vårfest i förskott (Swahn 1993:116 ff.). Men det största överdådet dröjer till livets slutfest. Kransarnas och buketternas mångfald vid en begravning speglar den avlidnes vänskrets och status. Blommorna har rentav blivit en ersättning för det personliga deltagandet. Blomsterförmedlingen har övervunnit de geografiska avstånden för våra blomsterhälsningar.

Liksom blommorna är ljusen en mångtydig symbol som följer våra festdagar genom livet. I kyrkan överräcker kyrkvärden ett tänt dopljus till faddrarna vid barndopet. På födelsedagen får barnet redan i tre-fyraårsåldern själv blåsa ut ljuset på födelsedagstårtan. På altaret står ljusen tända vid konfirmation, brudvigsel och jordfästning. Även om vi frossar som mest i levande ljus vid advent, jul och kyndelmäss kan man inte ens sätta sig till ett kaffe- eller middagsbord mitt i ljusa sommaren utan att tända ett par ljus, något som ofta förvånar gäster från kontinenten, som förknippar levande ljus med begravning. Seden att tända ljus på gravarna vid jul och allhelgona är å andra sidan ett exempel på kulturimpulser från kontinenten som på relativt kort tid har spritts över hela vårt land (Rehnberg 1965; Bringéus 1965).

*Ljus på Skogskyrkogården.
Allhelgona 1993. Foto Sören
Hallgren.*

Att tända bål är utomhusfesternas motsvarighet till de levande ljuslågorna. Sedens utbredning är numera kartlagd i hela Europa, men det finns variationer också över tid. S:t Hans-eldarna i Danmark och Norge hade tidigare motsvarigheter även i de gammaldanska landskapen i vårt land. På västkusten tänder man alltså påskeldar, men i dragkampen är det otvivelaktigt S:ta Valborg som segrat. I ett längre tidsperspektiv kan man alltså konstatera en utjämning liksom ifråga om tidpunkten för källkulten. Den främsta "ljusfesten" är dock nyårsnatten, då raketer i alla regnbågens färger lyser upp himlen i tätorterna i hela vårt land.

Presenterna på bemarkelsedagar är valda med omsorg och elegant inslagna. Deras betydelse är så stor att vi talar om presentafärer även om presenter kan köpas i vilken affär som helst. Medan blommorna skänker glans över festtimmarna har presenterna karaktär av minnesgåvor, ofta med ingraverad text som påminner om gåvotillfället och givarna. Ju äldre vi blir desto mera fyllda blir våra hem av sådana minnesgåvor. I inte ringa utsträckning är det också sådana föremål som fyller våra kulturhistoriska museer. Minnesgåvorna är mera utsirade och vackrare dekorerade än vardagsningen. Från att ha fyllt en funktion i festrutualet har de förvandlats till folkkonst. En utställning om livets och årets högtider blir därför gärna samtidigt en folkkonstutställning med många hjärtan och många målade och broderade blomster.

Framförallt livets högtider är kringgårdade av gåvor: doppresenter, konfirmationsgåvor, lysnings- och bröllopsgåvor, men också namnsdags- och födelsedagspresenter. Julgåvorna däremot utgjordes i äldre tid ofta av kostförstärkning i form av julhögar. Julklapparna är alltså främst bruksföremål oavsett om de består av klädesplagg, leksaker, böcker eller CD-skivor.

Den svenska folkulturens förvandlingar skulle med fördel kunna illustreras med hjälp av 50-årspresenterna. Min farfar fick en munkstol, min far ett radiobord i funkisstil, jag själv en antik sekretär. Alla presenterna var säkert "i tiden". Gåvorna binder samman människorna, skriver Marcel Mauss i sin "Essai sur le don". Även om det skulle vara så att de värdemässigt tar ut varandra uppstår ändå en vinst just genom att de bekräftar gammal vänskap.

Att minnesgåvorna spelar en så stor roll sammanhänger även med deras symboliska betydelse. Lyckoklövern och guldhjärtat vid barndopet, den vita mössan och käppen vid studentexamen är ett par exempel. Men liksom dräktskicket har också presentkulturen

*Studentmottagning.
Foto Kerstin Bernhard.*

ändrats i mera vardaglig riktning. En cykel till den ständigt bilburne eller en handgräsklippare till den som redan äger en motorgräsklippare är tillika anvisningar om olika sätt att förbättra livskvaliteten. Dit hör också vinflaskor av bättre årgång än man vanligen unnar sig själv. Mopeden lär vara en så obligatorisk present till 15-åringen att man talar om "att fylla mopeden". Körkortet är en lika vanlig present till 18-åringen.

Dagens presenter är mera respektlösa än i gången tid. En snabb titt i en pappershandel visar att andra medel är tillåtna än för ett kvartssekel sedan både då det gäller att gratulera nyblivna makar och nyblivna föräldrar. Konfirmationsminnena har i vårt land ännu behållit sin religiösa prägel, men i Danmark har herden med lammen bytts ut mot bilder av ungdomar med framtid i blicken. Där spelar också konfirmationspresenterna en helt annan roll än i Sverige, något som lär oss att det också finns nationella skillnader i den nordiska festseden.

LIVETS LYCKODAGAR

Högtiderna vill vi gärna nu liksom förr betrakta som livets lyckodagar. De flesta av livets och årets fester rymmer dock både glädje och allvar. Allvaret sammanhänger med att man lämnar något välbekant bakom sig för att möta något nytt och okänt. Även om detta i viss mening sker varje dag blir det mera påtagligt vid årets och livets högtider. Både året och livet är irreversibelt. Endast i fantasin finns det käring- och gubbkvarnar som kan göra oss unga på nytt.

Att man skall ta vara på livets goda ögonblick är väl i teorin närmast en truism – ändå plågas vi alla alltför ofta av oro inför framtiden. Kanske blir skaldens ord verklighet först i livets aftonland:

Bara sitta där i livets sken
mumsa goda stunden
som en hasselnöt.
(Sandro Key-Åberg)

Hunna dit kan vi även projicera livslyckan och livsglädjen på nytillkomna släktled: de egna barnen eller syskonbarnen, barnbarnen och syskonbarnbarnen.

Festdagarnas betydelse kommer inte minst till synes genom att vi i bildform vill rädda dem åt framtiden. Redan vid barndopet surrar videokameran och bröllopsfotografiet är sedan länge en del av bröllopsritualen (Kjerström Sjölin 1993). I familjealbumet är ingen årshögtid så väldokumenterad som julen. Detta säger oss något om livs- och årshögtidernas betydelse i ett vidare tidsperspektiv. Vi menar rentav att något av det bästa vi kan överlämna till våra barn och barnbarn är sådana bildminnen från deras egen tidiga barndom. Vi vill inte släppa föreställningen om livets lyckodagar.